

Д. Спесівцев,кандидат юридичних наук,
старший викладач кафедри цивільно-правових дисциплін
Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки

ЮРИДИЧНІ ФАКТИ-СТАНИ В ЦИВІЛЬНОМУ ПРАВІ УКРАЇНИ: ПРОБЛЕМНІ АСПЕКТИ НАУКОВОЇ КОНЦЕПЦІЇ

Лише цілісна система знань про правову природу юридичних фактів, положення якої містять під собою необхідне наукове обґрунтування, може слугувати ефективним доктринальним фундаментом для вдосконалення процесу нормотворчості, практики правореалізації і правозастосування. Велике значення під час її формування має усунення дискусійних моментів шляхом усебічного аналізу положень відповідної наукової теорії. Одним із них є вчення про юридичні факти-стани як різновид обставин, що наділені трансформаційними властивостями щодо правової реальності.

Правова природа юридичних фактів, їхніх різновидів і особливостей спричинення ними юридичних наслідків ставала предметом розгляду, зокрема, таких вітчизняних і зарубіжних учених, як М.М. Агарков, С.С. Алексеев, В.І. Борисова, І.В. Венедиктова, Б. Віндшейд, Ю.С. Гамбаров, Д.Д. Грімм, О.Г. Данільян, Г.Ф. Дормидонтов, М.Л. Дювернуа, І.В. Жилінкова, О.С. Іоффе, В.Б. Ісаков, О.С. Кізлова, А.В. Коструба, О.А. Красавчиков, Н.С. Кузнецова, Р.А. Майданік, Є.О. Мічурін, О.О. Отраднава, М.Д. Пленюк, М.О. Рожкова, І.В. Спасибо-Фатеева, Р.О. Халфіна, Є.О. Харитонов, М.В. Яроцька, В.Л. Яроцький та ін.

Мета статті полягає в розгляді основних наукових положень теоретичної концепції юридичних фактів-станів й визначенні характеру їх узгодження

з домінуючими цивілістичними поглядами на сутність юридичного факту як підстави спричинення визначених юридичних наслідків.

Звертаючись до питання положень, які формують основу відповідної наукової концепції, необхідно зазначити, що відповідний підхід не є новелою сучасної цивілістики. Спроби її обґрунтування здійснювались ще в середині ХХ ст. Зокрема, ця тематика стала предметом уваги О.С. Іоффе в роботі «Правовідношення за радянським цивільним правом» (1949 р.). Звертаючись до питання юридичних фактів, вчений звернув увагу на постійне або тривале в часі існування явищ, які безперервно або періодично породжують певні юридичні наслідки. Результатом осмислення цієї тематики стало формування вченим пропозиції виокремлювати на рівні поділу юридичних фактів на дії та події окремої групи під загальною назвою юридичних обставин такі невольові явища, що існують постійно або протягом тривалого часу, породжують певні правові наслідки й не погашаються однократним актом правової дії [1, с. 122–123]. Надалі концепція юридичних станів, що наділені здатністю породжувати певні юридичні наслідки, була підтримана, зокрема, А.К. Стальгевичем й Ю.К. Толстим (1957 р.). Однак, попри розвиток її підтримки в цивілістичному середовищі, відповідні наукові положення ставали й предметом критики, яка багато в чому зумовлювалась відсутністю належної обґрунтованості

наукового підходу, складністю визначення місця таких обставин у загальноприйнятій класифікації юридичних фактів. Зокрема, аналізуючи відповідні теоретичні положення, Р.О. Халфіна зазначала, що автори, які відносять стани до юридичних фактів, все одно в результаті доходять висновку, що відповідний стан є видом дії або події [2, с. 288–289].

Досить глибоке наукове осмислення відповідної тематики здійснив В.Б. Ісаков у своїй праці «Юридичні факти в радянському праві» (1984 р.). Вчений визнавав за триваючими обставинами, зокрема такими, як громадянство, спорідненість тощо, юридичну силу, однак характеризував її як посередню, зазначаючи, що юридичний факт-стан породжує наслідки лише в сукупності з іншими юридичними фактами, а тому наділений потужною складоутворюючою дією. Для пояснення юридичної сили станів спричиняти юридичні наслідки вчений розглядав їх як наслідок юридичного факту, що надалі відривається від своєї фактичної основи і вже як самостійний юридичний факт входить у фактичний склад різних правовідносин. У результаті наукового осмислення відповідної концепції, погоджуючись із тим, що юридичні факти-склади за своєю правовою природою не вписуються в усталений поділ юридичних фактів на дії і події, вчений пропонує ще один критерій класифікації юридичних фактів, за яким вони поділяються на факти короткострокової і факти тривалої дії [3, с. 34–36].

Необхідно зазначити, що серед сучасників ставлення до категорії юридичних фактів-станів неоднозначне. Зокрема, наприклад, В.С. Ковальська відстоює позицію, що юридичний факт-стан у сімейному праві – це конкретна життєва обставина, яка виникає внаслідок діянь чи подій, що характеризуються відносною стабільністю та тривалим періодом існування, протягом якого самостійно або в сукупності з іншими юридичними фактами постійно або періодично спричиняє

сімейно-правові наслідки та не погашається в однократному акті правового застосування [4, с. 167]. Зі свого боку, Г.М. Чувакова з обережністю ставиться до пропонуваної В.Б. Ісаковим класифікації, зазначаючи, що питання юридичних фактів-станів залишається спірним. І хоча вчена констатує, що певні стани зумовлюють обсяг правосуб'єктності особи, а втім, не виключає, що, перебуваючи в складі складного юридичного факту, до якого входять інші обставини чи дії, вони можуть забезпечувати динаміку правовідношення [5, с. 32]. Виключно як елементи фактичного складу розглядає факти-стани О.А. Явор, яка вважає, що саме по собі перебування в певному стані не виступає самостійною підставою для виникнення, зміни або припинення правовідносин, але за умови наявності іншого юридичного факту здобуває юридичне значення [6, с. 87].

З урахуванням зазначеного необхідно констатувати, що одним із проблемних аспектів наукової концепції юридичних фактів-станів є *понятійно-термінологічний*. Сам термін «юридичний факт-стан» певною мірою містить внутрішнє протиріччя, яке є передумовою осмислення недосконалості сутнісного складника відповідного теоретичного положення. Не вдаючись до глибоких наукових поглядів на правову природу юридичного факту, слід звернутись до усталеного його розуміння, в межах якого юридичний факт розглядається як певна життєва обставина, що враховується законодавством, з настанням якої виникають, змінюються або припиняються цивільні правовідносини [7, с. 107]. Тобто юридичним фактом є певна обставина правової реальності, що передбачена нормою права або актом саморегулювання, з настанням якої пов'язуються визначені юридичні наслідки.

Що стосується стану, то в межах загальноприйнятого розуміння стан характеризує статику реальності, а в контексті механізму правового регулювання – статику правової реальності.

У «Великому тлумачному словнику України» стан визначається як сукупність ознак, рис, що характеризують предмет, явище цієї миті відповідно до певних вимог щодо якості, ступеня готовності і т. ін. [8, с. 1383]. У контексті такого розуміння стан не є обставиною, що може мати трансформаційні здатності щодо правової дійсності, змінювати її, зокрема, шляхом виникнення, зміни або припинення цивільних правовідносин. Стан характеризує певні обставини, є їхніми ознаками.

Другим проблемним аспектом наукової концепції юридичних фактів-станів є *процесний (функціональний) складник* відповідного феномена. В пошуку відповіді на питання порядку спричинення таким видом юридичних фактів наслідків учені доходять висновку, що юридичний факт-стан спричиняє наслідки постійно [4, с. 167], безперервно або періодично [1, с. 122–123]. Однак у аспекті цієї позиції вважаємо, що не можна повністю ігнорувати елементарні закони логіки, окремі положення яких повністю застосовні й до правової реальності.

З наведених вище наукових поглядів убачається, що вчені, які підтримують концепцію юридичних фактів-станів, по суті, стверджують про існування альтернативної юридичної схеми спричинення юридичних наслідків. Відповідно до традиційної моделі причинно-наслідкової моделі, яка реалізовується під час спричинення юридичним фактом визначеного юридичного наслідку, такий (-і) наслідок (наслідки) спричиняється (-ються) одноразово. Наприклад, наслідки у вигляді виникнення договірних цивільних правовідносин, а також суб'єктивних цивільних прав і обов'язків, що входять до їхнього змісту, спричиняються з моменту укладення договору. Безумовно, такі наслідки можуть бути пов'язані як із цивільним правом, так і з іншими галузями права, наприклад з фінансовим правом (виникнення обов'язку сплати податку або, навпаки, пільг під час оподаткування), однак вони спричиня-

ються одноразово й можуть існувати певний проміжок часу після моменту настання юридичного факту. Крім того, якщо йдеться про юридичний склад, то настання відповідних юридичних наслідків може пов'язуватись із декількома обставинами, однак за загальним правилом відповідний наслідок спричиняється із завершенням формування складу, тобто з моменту настання останньої обставини складу.

Що ж стосується юридичного факту-стану, то, як убачається з аналізованих наукових позицій, він спричиняє юридичний наслідок постійно, безперервно або періодично. Однак, взявши за тренувальну модель умовне суб'єктивне цивільне право, ми одразу зіштовхуємось із проблемами в обґрунтуванні порядку реалізації такої причинно-наслідкової схеми. Спричинення наслідку постійно означає, що такий наслідок нічим не обмежений, він спричиняється завжди, щомиті, щосекунди. Однак, як можна уявити спричинення наслідку у вигляді виникнення суб'єктивного цивільного права або правовідношення щомиті? Чи означає це, що щомиті між тими самими особами виникає одне й те саме правовідношення, і де кількісна або якісна межа виникнення таких правовідносин? Зрозуміло, що в такому разі автори, які використовують термін «постійно», найімовірніше, намагаються підкреслити міцний зв'язок між юридичним станом і наслідком, який можна охарактеризувати такою тезою: «Суб'єктивне цивільне право (суб'єктивний цивільний обов'язок, правовідношення тощо) існує доти, доки існує відповідний юридичний стан». Однак у цьому ж убачається й одне з проблемних місць аналізованої наукової концепції, зокрема зосередження уваги на статистиці. У зазначеному випадку проводиться співвідношення між існуванням стану й існуванням права, тоді як схема спричинення наслідку, через яку, власне, і розкривається сутність юридичного факту, залишається в зазначеному випадку за межами огляду, а в межах

традиційного її розуміння проводиться співвідношенням між настанням юридичного факту й спричиненням ним відповідного юридичного наслідку.

Юридичний наслідок у наведеному випадку спричиняється не постійно, по суті, виникнувши один раз, він продовжує існувати протягом певного часу. Екстраполюючи цю тезу на наведений нами приклад із договором, ми повинні стверджувати про те, що суб'єктивні цивільні права в особи існують доти, доки ця особа перебуває в правовідношенні, тобто доки правовідносини перебувають у стані чинності. Однак чи означає це, що стан перебування в правовідношенні породив суб'єктивні цивільні обов'язки? Очевидно, що ні. Відповідний юридичний стан сам є наслідком юридичного факту. Наведене демонструє, що межі існування певного юридичного стану можуть збігатися з межами існування суб'єктивних цивільних прав (суб'єктивних цивільних обов'язків, правовідносин тощо), однак це не означає, що перше виступає причиною другого.

Наведене вище стосується й використання термінів «безперервно» та «періодично». При цьому в аспекті «періодичності» також постає проблема, як певний стан може спричинити юридичні наслідки періодично і що трапляється з попереднім юридичним наслідком у разі спричинення наступного, якщо вони є повністю тотожними?

Окреслені вище аспекти юридичних станів, зокрема сутнісно властивий їм статичний характер, а також складнощі обґрунтування динамічних проявів, зокрема темпоральних особливостей спричинення визначених юридичних наслідків, створюють підґрунтя для припущення, що в межах наукової концепції юридичних фактів-станів може відбуватися підміна понять, у межах якої певний юридичний стан як наслідок визначеного юридичного факту розглядається, власне, як юридичний факт, хоча і не має ознак останнього. У цьому аспекті не можна не звернути увагу на те, що, зокрема, В.С. Ковальська

визначила юридичний факт-стан, зокрема, як життєву обставину, яка виникає внаслідок діянь чи подій [4, с. 167], з чого випливає, що досліджуваний феномен, по-перше, є наслідком юридичного факту, а, по-друге, він не поглинається загальним усталеним поділом юридичних фактів на дії й події.

На наше переконання, важливу роль у забезпеченні *status quo* в дискусії щодо концепції юридичних фактів-станів відіграє ракурс розгляду відповідної наукової проблеми, а саме фрагментарний погляд на причинно-наслідкові зв'язки. До предмета розгляду включається недостатня сукупність обставин, яка видається за необхідну для наукового аналізу причинно-наслідкову модель. Це сприяє тому, що певні збіги обставин можуть трактуватись як реалізація безпосереднього причинно-наслідкового зв'язку. Тобто здійснюється помилкове встановлення характеру елементів (умов настання юридичного факту, власне юридичного факту і його наслідків) у механізмі спричинення визначених юридичних наслідків (виникнення, перехід або припинення суб'єктивних цивільних прав та/або виникнення, зміна або припинення цивільних правовідносин). За таких обставин як юридичний факт часто розглядається, зокрема, умова настання юридичного факту або його наслідки.

Складність піднятого питання зумовлює необхідність оперування прикладами, які більш наглядно демонструють переваги або недоліки наукової концепції юридичних фактів-станів.

Зокрема, у наукових дослідженнях наводиться такий приклад юридичного факту-стану як утворення, зміна або припинення певних сімейних прав та обов'язків станом непрацездатності, спричиненого інвалідністю [4, с. 165]. Однак для того, щоб визначити роль стану непрацездатності у відповідній причинно-наслідковій моделі, необхідно чітко згрупувати відповідні обставини. Нормативною основою для аналізованої ситуації виступає ст. 75 Сімейного

кодексу України (далі – СК України), ч. 2 якої, зокрема, встановлюється, що право на утримання (аліменти) має той із подружжя, який є непрацездатним, потребує матеріальної допомоги, за умови, що другий із подружжя може надати матеріальну допомогу [9]. З наведеної норми чітко вбачається наслідок, яким є виникнення права на утримання, а також певні юридично важливі обставини, наявність яких є необхідною умовою його виникнення. Однак для того, щоб визначити, що серед зазначеного є юридичним фактом, який визначально спричиняє цей наслідок, необхідно дати відповідь на запитання, з якого моменту виникає право на утримання? У цьому сенсі вважаємо, що наведена норма дає чітко зрозуміти, що таким моментом є момент втрати працездатності. Потреба в матеріальній допомозі того з подружжя, який втратив працездатність, а також наявність можливості її надання в іншого є умовами виникнення такого права. Звідси випливає те, що саме факт втрати працездатності слугує обставиною, яка спричиняє наслідок у вигляді виникнення відповідного суб'єктивного цивільного права.

Дійсно, аналізована причинно-наслідкова модель певною мірою є нетривіальною, оскільки в такому разі неважливими є причини втрати працездатності. Це можуть бути як незаконні дії третіх осіб, так і певні події. При цьому в такому разі непрацездатність є їхнім наслідком, однак сам факт втрати працездатності може мати місце пізніше за наведені обставини, і саме він має значення для аналізованої моделі. По суті, це один із прикладів того, коли наслідок певного юридичного факту стає юридичним фактом для наступних наслідків у ланцюгу причинно-наслідкових зв'язків. У контексті аналізованої ситуації не можна випускати з уваги й те, що особа могла вступити у шлюб, будучи непрацездатною, про що інший із наречених знав. Очевидно, що в такому разі з урахуванням змісту ст. 75 СК України право на

утримання (за наявності інших необхідних обставин) виникає з моменту укладення шлюбу.

Наведене демонструє зв'язок юридичного стану непрацездатності з існуванням суб'єктивного права на утримання, однак лише як умови, що має місце після настання відповідного юридичного факту, а не власне як такого юридичного факту.

Також прихильники концепції юридичних фактів-станів відносять до них, зокрема, громадянство, воєнний стан, надзвичайний стан, перебування на службі в органах державної влади тощо [10, с. 140], однак за більш комплексного розгляду відповідних причинно-наслідкових зв'язків ці обставини, як правило, являтимуть собою або умови настання юридичних фактів або наслідки останніх.

Узагальнюючи викладене вище, слід визнати, що у світлі сучасного стану наукової розробленості концепція юридичних фактів-станів залишається досить дискусійною. При цьому підґрунтям для дискусії навколо неї слугує недосконалість відповідних теоретичних положень. Водночас щонайменше два фактори зумовлюють її підтримку в науковому середовищі. У ролі першого виступає ракурс розгляду, який може обмежувати погляд на систему причинно-наслідкових зв'язків і, як результат, призводити до неправильного визначення юридичного факту, умов його настання і його наслідків у контексті причинно-наслідкових моделей. У ролі другого фактора виступає наявність зв'язку між певними юридичними станами й наслідками юридичного факту.

У сучасній юридичній літературі небезпідставно висловлюється думка щодо існування правоперешкоджаючих юридичних фактів, до яких можна віднести факт встановлення заборони відчуження майна, що створює тимчасові перешкоди власнику здійснювати правоможність розпорядження ним. Як антипод цього різновиду юридичних фактів можна розглядати правозабезпечувальні юридичні факти. Однак їх

все одно не слід підміняти юридичними станами як умовами існування наслідків юридичних фактів. Як приклад правозабезпечувального юридичного факту можна розглядати визнання судом правочину дійсним. Такий юридичний факт зберігає існування прав, що виникли на підставі правочину, зокрема, з дефектами форми (ч. 2 ст. 218 ЦК України). Однак різниця між характером цієї обставини й юридичним станом дійсності правочину є очевидною в контексті проведеного вище аналізу.

Стаття присвячена розгляду основних теоретичних положень і проблемних аспектів наукової концепції юридичних фактів-станів як різновиду обставин, що, відповідно до норм цивільного права або актів саморегулювання цивільних відносин, спричиняють виникнення, перехід та/або припинення цивільних прав або виникнення, зміну та/або припинення цивільних правовідносин.

Автор визначає, що наукова концепція юридичних фактів-станів не є новелою сучасної доктрини цивільного права. Такі вчені, як О. Іоффе, А. Стальгевич, Ю. Толстой, Р. Халфіна, В. Ісаков та інші, звертали на неї увагу в середині ХХ ст.

Окремі вчені зазначають існування окремих обставин, що здатні спричинити юридичні наслідки постійно, тривалий час або періодично. У зв'язку з цим вони і були названі «юридичні факти-стани». Однак відповідні теоретичні положення стали предметом дискусії. Зокрема, Р. Халфіна вказувала на те, що, зрештою, всі вчені доходять висновку, що юридичні факти-склади є діями або подіями.

Автор визначає два основні проблемні аспекти аналізованої наукової теорії, що впливають на життєздатність її наукових положень. Першим є понятійно-термінологічний. Відповідно до загальноприйнятого розуміння «стан» є характеристикою певного явища, у зв'язку з

чим належить до статички. Водночас юридичні факти забезпечують динаміку правової реальності. Другим аспектом є процесний (функціональний). Він демонструє складнощі в поясненні процесу постійного, тривалого або періодичного спричинення юридичним фактом наслідків, а також долю тих наслідків, що вже були спричинені раніше.

У результаті проведеного аналізу автор, базуючись на догматичних положеннях доктрини цивільного права, резюмує, що явище, яке називається «юридичний факт-стан», насправді являє собою умови юридичного факту або його наслідки. Хибна оцінка відповідних обставин як юридичних фактів є результатом застосування дослідниками неналежного наукового інструментарію.

Ключові слова: юридичний факт, юридичний факт-стан, юридичний склад, юридичні наслідки.

Spiesivtsev D. Juridical facts-states in civil law of Ukraine: problem aspects of scientific concept

The article is devoted to consideration main theoretical provisions and debatable aspects of scientific concept of juridical facts-states as circumstances that according to legal norms or acts of civil relationships self-regulation causes establishment, transfer and/or termination of civil rights or establishment, modification and/or termination of civil relationships.

The author determines that scientific concept of juridical facts-states in not a novelty of modern civil law doctrine. Such scientists as O. Ioffe, A. Stalgevich, Y. Tolstoi, R. Khaljina, V. Isakov and others paid attention to it in the middle of 20th century.

Some lawyers note that several circumstances are able to cause legal consequences permanently, continuously or periodically. Because of this they were nominated "juridical facts-states". But appropriate theoretical

provisions became the subject of discussion. For example R. Khal'fina noted that in the end all scientists had made conclusion that juridical facts-states were kinds of actions or events.

The author determines two main debatable aspects of scientific concept of juridical facts-states that influence its viability. The first is conceptually-terminological. According to widespread understanding state is characteristic of phenomena and thus relates to static. Meanwhile juridical facts provides dynamic of juridical reality. The second is process (functional) aspect. It demonstrates difficulties in explaining how juridical fact can cause consequences permanently, continuously or periodically and what happens with consequences that have been caused before?

As a result, basing on dogmas of civil law doctrine and legislative provisions of Ukraine the author assumes that phenomena called "juridical facts-states" actually are conditions of juridical facts or its consequences. As a rule faulty determination of appropriate circumstances as juridical facts is a result of application wrong scientific approach by researchers.

Key words: juridical fact, juridical fact-state, juridical composition, legal consequences.

Література

1. Иоффе О.С. Правоотношение по советскому гражданскому праву. Ленинград : Изд-во Ленингр. ун-та. 1949. 144 с.

2. Халфина Р.О. Общее учение о правоотношении. Москва : Юрид. лит., 1974. 351 с.

3. Исаков В.Б. Юридические факты в советском праве. Москва : Юрид. лит., 1984. 144 с.

4. Ковальська В.С. Юридичні факти-стани у сімейному праві: питання правової природи. Університетські наук. записки. 2012. № 4 (44). С. 162–168.

5. Чувакова А.М. Юридические факты, фактические составы и их дефекты : монография. Одеса : Фенікс, 2009. 112 с.

6. Явор О.А. Види юридичних фактів: аналіз сімейного законодавства України. Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Юридичні науки». 2014. Вип. 6-2. Т. 2. С. 85–88.

7. Цивільне право : підручник у 2 тт. / Борисова В.І. (кер. авт. кол.), Баранова Л.М., Бегова Т.І. та ін. ; за ред. В.І. Борисової, І.В. Спасибо-Фатєєвої, В.Л. Яроцького. Харків : Право, 2011. Т. 1. 656 с.

8. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. з дод. і допов. Київ, Ірпінь : Перун, 2005. 1728 с.

9. Сімейний кодекс України : Закон України від 10 січня 2002 р. № 2947-III. Відомості Верховної Ради України. 2002. № 21. Ст. 135 (із змінами).

10. Волкова І.М. Юридичні факти-стани у динаміці конституційних правовідносин. Підприємництво, господарство і право. 2018. № 11. С. 140–145.

